

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

ЧАБАН Олена Михайлівна - кандидат юридичних наук, Львівська комерційна академія, доцент кафедри цивільного права та процесу

УДК 341.9.01

В статье исследуются основные признаки международного частного права как отрасли права. Представлена характеристика частноправовых отношений с иностранным элементом. Проанализированы методы правового регулирования в международном частном праве. Определены правовые институты, которые составляют систему международного частного права.

Ключові слова: міжнародне приватне право, галузь права, предмет міжнародного приватного права, методи правового регулювання в міжнародному приватному праві, система міжнародного приватного права.

Постановка проблеми

У науковій літературі тривалий час йдуть дискусії щодо місця міжнародного приватного права в системі права України. Поширеною серед фахівців є думка, що міжнародне приватне право є складовою внутрішньодержавного права, тобто частиною національної правової системи [1, 28]. До того ж міжнародне приватне право відноситься до однієї з найдинамічніших галузей права, яка увесь час перебуває у постійному розвитку та удосконалюється [2, 4].

Стан дослідження

Як стверджує С.Г. Кузьменко, міжнародне приватне право належить до комплексних галузей права, оскільки міжнародне приватне право як галузь права регулює різноманітні невідомі, приватноправові відносини з “іноземним елементом” [3, 4].

На думку В.Л. Чубарева, міжнародне приватне право – це галузь права, що складається з сукупності норм, які регулюють приватні (невладні) відносини, пов’язані з присутністю в цих відносинах “іноземного елементу” [1, 27]. На думку І.В. Мироненка, міжнародне приватне право – складний комплекс правових норм, які регулюють приватноправові відносини, що мають міжнародний характер [4, 10].

У доктрині висловлювалась і протилежна думка, за якою міжнародне приватне право слід розглядати лише як складову міжнародного публічного права [1, 28-29]. Вважаємо, що це є спірне твердження, оскільки є певні критерії, за якими можна відмежувати міжнародне приватне право від міжнародного права (приміром, предмет правового регулювання, суб’єкти правових відносин, джерела правового регулювання, місце в правовій системі тощо).

Зовсім іншу позицію відстоює В.В. Гаврилов. На його думку, міжнародне приватне право є штучним утворенням, яке неможливо розглядати ані як частину міжнародного, ані як частину внутрішньодержавного права. Не утворює воно і власної системи права, оскільки саме складається з норм різних правових систем. Міжнародне приватне право – це, швидше, навчально-методичний і науковий термін, який використовується для позначення сукупності правових норм міжнародного та національного походження, що перебувають у тісній взаємодії і регулюють особливу групу певною мірою

відокремлених суспільних відносин міжнародного неміждержавного невідного характеру [1, 33].

Метою даної статті є дослідження предмету, методів правового регулювання та системи міжнародного приватного права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для того, щоб стверджувати, що певна сукупність правових норм, яка регулює відповідні відносини, є галуззю права, вона повинна відповідати певним ознакам. На думку О.Ф. Скакун, галузь права – відносно самостійна сукупність норм права, що регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин і володіє тільки їй властивим режимом правового регулювання (тобто предметом, методом, метою, способами, типом правового регулювання) і є підсистемою системи права [5, 298]. Кваліфікуючими ознаками галузі права є предмет, методи правового регулювання та система.

Основним нормативно-правовим актом законодавства України, що регулює міжнародні приватні відносини, є Закон України “Про міжнародне приватне право” від 23.06.2005 р. (з наступними змінами). У преамбулі вказаного Закону визначено, що цей Закон встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов’язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Правові норми, що містяться в Законі України “Про міжнародне приватне право”, за змістом відповідають преамбулі цього Закону. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про міжнародне приватне право” приватноправові відносини – відносини, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб’єктами яких є фізичні та юридичні особи. Тому міжнародне приватне право регулює відносини, яким притаманні такі дві ознаки в сукупності: 1) це – приватні відносини; 2) один із елементів цих правовідносин пов’язаний з однією або кількома правовими системами, іншими, ніж українська, тобто це є міжнародні відносини.

Приватноправові відносини в міжнародному приватному праві – це не тільки особисті немайнові і майнові відносини, що охоплюються власне цивільним правом (власності, інтелектуальної власності, зобов’язальні, в тому числі деліктні, спадкові), але також відносини, врегульовані нормами господарського (комерційного), сімейного, трудового та процесуального права в їх приватноправовому аспекті [4, 11].

У певних випадках норми міжнародного приватного права безпосередньо не врегульовують ті чи інші суспільні відносини по суті, а лише визначають, право якої держави підлягає застосуванню. Вирішення питання про право, яке підлягає застосуванню до міжнародних приватноправових відносин, є головним завданням міжнародного приватного права. Це питання завжди виникає в межах відповідного національного правопорядку, тому у вітчизняному праві існують правові приписи щодо того, в яких випадках виникає це питання і як воно повинно вирішуватися.

Предметом міжнародного приватного права як галузі права є міжнародні приватні правовідносини або, використовуючи спеціальні терміни міжнародного приватного права, приватноправові відносини з іноземним елементом. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про міжнародне приватне право” іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляються в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об’єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави.

Іноземний елемент одночасно може виражатися у трьох вказаних формах. Для того, щоб приватноправові відносини визнавалися предметом міжнародного приватного права, цілком достатньо, щоб іноземний елемент виявлявся в одній із форм.

Г.С. Фединяк вказує, що в нормі, в якій визначено поняття та форми іноземного елемента, держава як суб'єкт приватноправових відносин не зазначена. Водночас ст. 30 Закону за назвою "Участь держави та юридичних осіб публічного права у приватноправових відносинах з іноземним елементом" передбачає застосування правил цього Закону до приватноправових відносин з іноземним елементом за участю держави та юридичних осіб публічного права на загальних підставах, якщо інше не передбачено законом. Таким чином, цим Законом держава та юридичні особи публічного права все-таки визнаються учасниками приватноправових відносин з іноземним елементом [6, 313-314].

На нашу думку, учасником приватноправових відносин також може бути іноземна організація, яка не є юридичною особою відповідно до права іноземної держави. Прямим підтвердженням цього є реч. 2 ч. 1 ст. 27 Закону України "Про міжнародне приватне право", де передбачено, якщо така організація діє на території України, до її діяльності застосовується законодавство України, яке регулює діяльність юридичних осіб, якщо інше не випливає з вимог законодавства чи суті правовідносин.

Наступна ознака галузі права – наявність відповідних методів правового регулювання. У теорії права розрізняють загальні та спеціальні методи правового регулювання. До загальних методів правового регулювання належать диспозитивний (цивільно-правовий) та імперативний (адміністративно-правовий) методи. Для регулювання міжнародних приватних відносин застосовуються обидва методи. Диспозитивний метод правового регулювання передбачає рівність суб'єктів відповідних відносин, відсутність у будь-якого з них владних повноважень по відношенню до іншого суб'єкта та можливості для учасників правових відносин самостійно врегулювати свою поведінку у визначених законодавством межах. Прикладом застосування імперативного методу є інститут застереження про публічний порядок, взаємності, імунітету іноземної держави тощо.

Наявність у приватноправових відносинах іноземного елемента обумовлює за-

стосування для врегулювання приватних відносин спеціальних методів правового регулювання. Такими є колізійний та матеріально-правовий методи правового регулювання суспільних відносин. Матеріально-правовий метод має також назву прямого або уніфікованого.

Якщо для врегулювання приватних відносин з іноземним елементом уніфікованої міжнародно-правової норми немає і учасники правовідносин не здійснили вибір права, що застосовується до змісту правових відносин, то вирішити колізійну проблему вибору застосовного права можна двома способами: 1) застосувати національне право або 2) дозволити врегулювати відповідні відносини правом іноземної держави. Тому існує проблема вибору між національним та іноземним правом, яка вирішується колізійною нормою.

Метод колізійного регулювання – це спосіб вирішення питання про те, право якої держави підлягає застосуванню для врегулювання відносин з іноземним елементом. Як слушно зауважив Є.Т. Усенко, зміст даного методу зводиться до одностороннього "санкціонування однією державою застосування владних актів (законів) інших держав на своїй території чи визнання юридичних наслідків цих актів" [1, 76].

Наприклад, у реч. 1 ч. 1 ст. 18 Закону "Про міжнародне приватне право" встановлено, що цивільна дієздатність фізичної особи визначається її особистим законом. Згідно з ч. 1 ст. 16 вказаного Закону особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Тобто діє правило: якщо іноземний громадянин визнається дієздатним за законодавством держави громадянства, він вважатиметься дієздатним і в державі перебування. Це означає, що у випадку, коли відносини пов'язані з присутністю в ній іноземного громадянина, наприклад, англійця, питання стосовно його дієздатності повинно вирішуватися відповідно до англійського права, де встановлено, що повної дієздатності фізична особа досягає у 21 рік, а не у 18, як це визначено цивільним законодавством України. Тобто зміст колізійного методу полягає у тому, що не врегульовуючи відповідні від-

носини по суті, він дає можливість визначити, право якої держави підлягає застосуванню.

Матеріально-правовий метод регулювання приватноправових відносин застосовується для врегулювання поведінки учасників приватних відносин по суті. В науковій літературі зазначено, що застосування матеріально-правового методу здійснюється після вирішення колізійних проблем, коли вже визначено право, що підлягає застосуванню до правовідносин [3, 20]. Після вибору застосовного права здійснюється регулювання міжнародних приватноправових відносин по суті за допомогою матеріально-правових норм, що містяться у відповідному національному законодавстві. Це можуть бути норми, які регулюють тільки правовідносини з іноземним елементом, а також норми, що регулюють правовідносини, в яких відсутній іноземний елемент.

Як зазначає І.В. Мироненко, матеріально-правові норми безпосередньо застосовуються для врегулювання відносин за участю іноземного елемента, минаючи таку стадію як вибір компетентного права, як це має місце за умов колізійного регулювання [4, 13]. Так, згідно з ч. 5 ст. 4 Закону України "Про міжнародне приватне право" визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин на підставі колізійних норм, не здійснюється, якщо міжнародним договором України передбачено застосування до відповідних відносин матеріально-правових норм. Тобто у випадку існування міжнародного договору, що регулює приватноправові відносини по суті, вибір застосовного права не здійснюється.

Загалом, при вирішенні питання щодо застосовного права до міжнародних приватноправових відносин цілком природним виглядає бажання замінити "різноманітні положення національного законодавства окремих країн системою однорідних нормативних приписів, призначених для безпосереднього врегулювання міжнародних невластивих відносин". Створення таких однакових матеріально-правових норм дістало назву уніфікація, внаслідок чого і метод подібного регулювання відповідних відносин отримав назву уніфікованого (або прямого).

Як зазначає В.В. Гаврилов, спочатку цей метод застосовувався тільки у сфері міжнародної торгівлі – сфері, для врегулювання якої національне право було найменш пристосовано, а потім був розповсюджений і на інші інститути міжнародного приватного права [1, с. 59].

З наведеного випливає, що у процесі уніфікації створюються норми, які є міжнародними за своїм характером. Внаслідок цього сутність прямого методу зводиться до заміни норм національного законодавства двох (чи більше) правових систем, які претендують на врегулювання певних відносин, новими матеріально-правовими нормами. Саме вони будуть застосовуватись у відповідних випадках судами всіх держав, що взяли участь у створенні цієї нової норми незалежно від того, в який саме спосіб вона може бути трансформованою в їхні національні системи права [1, с. 59-60].

Наприклад, загальна позовна давність в Австрії встановлена тривалістю 3 роки, у Німеччині – 30 років, у Нідерландах – 20, у Швейцарії та за законодавством деяких штатів США – 10, у Греції і Данії – 5 років тощо. Тобто, спектр використаних законодавцями рішень з даного питання є вкрай широким, у зв'язку з чим здійснення уніфікації положень про загальну тривалість позовної давності є необхідним. З цього питання було ухвалено Конвенцію про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів (1974 р.), якою встановлена тривалість позовної давності у 4 роки. Конвенцію було ратифіковано Верховною Радою України 14.07.1993 р.

Матеріально-правовий метод регулювання має один суттєвий недолік. Справа в тому, що застосування цього методу не завжди можливе. Наприклад, для уніфікації на універсальному рівні віку, з якого у фізичної особи виникає повна цивільна дієздатність, необхідно досягти згоди між великою кількістю держав з найрізноманітнішими правопорядками, такими, наприклад, як Індія, Китай, ряд мусульманських країн тощо. Зрозуміло, уніфікацію можна чекати досить таки довго, а може, навіть не дочекатися ніколи. Втім, відповідні відносини виникають і потребують вирішення, яке не може бути відкладеним на невизначений термін.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються основні ознаки міжнародного приватного права як галузі права. Подана характеристика приватноправових відносин з іноземним елементом. Проаналізовані методи правового регулювання в міжнародному приватному праві. Визначені правові інститути, які становлять систему міжнародного приватного права.

Внаслідок цього, за відсутності кращої альтернативи, законодавці та правозастосовні органи вимушені звертатися до колізійного методу правового регулювання [1, с. 74].

Наступною ознакою галузі права, як зазначає О.Ф. Скакун, є своєрідність обсягу, кількості інститутів, що її складають, наявність чи відсутність підгалузей права [5, 298]. Система галузі права – це її структурна побудова.

Система міжнародного приватного права складається з двох частин: загальна та особлива. До загальної частини відносяться такі правові інститути, як: предмет, методи правового регулювання та система міжнародного приватного права, джерела міжнародного приватного права, застосування колізійних норм та іноземного права, суб'єкти міжнародного приватного права. До особливої частини включаються такі правові інститути: речове право, зовнішньоекономічні контракти, міжнародні перевезення, кредитно-розрахункові відносини в міжнародному приватному праві, міжнародно-правовий захист інтелектуальної власності, деліктні зобов'язання, спадкове право, правове регулювання міжнародних трудових відносин, правове регулювання сімейних відносин у міжнародному приватному праві, міжнародний комерційний арбітраж, визнання і виконання рішень іноземних судів і арбітражів.

Деякі вчені (О.Р. Кібенко, В.Л. Чубарєв) виділяють спеціальну частину міжнародного приватного права – міжнародний цивільний процес, що поділяється на два інститути за суб'єктами правозастосування: 1) міжнародний цивільний процес; 2) міжнародний комерційний арбітраж [1, 35].

Висновки

Таким чином, поділяємо точку зору тих вчених, які відстоюють позицію щодо існу-

SUMMARY

Main features of private international law as a field of law are investigated in the paper. The characteristic of private relations with a foreign element is provided. The methods of legal regulation of private international law are analyzed. The legal institutions that make up the system of private international law are established.

вання міжнародного приватного права як галузі права України. Визначення можна запропонувати таке. Міжнародне приватне право – галузь права, що складається з сукупності правових норм, які регулюють приватноправові відносини з іноземним елементом. Зважаючи на те, що предмет правового регулювання даної галузі права складають усі види приватних відносин (цивільні, трудові, сімейні, господарські, процесуальні), однак це не вказує на комплексний характер цієї галузі права, оскільки об'єднуючим критерієм цих відносин у предмет відповідної галузі права є зв'язок хоча б одного з елементів приватноправових відносин з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок.

Література

1. Чубарєв В.Л. Міжнародне приватне право: навчальний посібник / В.Л. Чубарєв. – К.: Атіка, 2006. – 608 с.
2. Васильченко В.В. Науково-практичний коментар Закону України “Про міжнародне приватне право” / В.Л. Васильченко. – К.: Істина, 2007. – 200 с.
3. Міжнародне приватне право: навчальний посібник / [За заг. ред. С.Г. Кузьменка]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 316 с.
4. Мироненко І.В. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник / І.В. Мироненко. – К.: Алерта, 2012. – 272 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник / О.Ф. Скакун – 2-ге видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
6. Фединяк Г.С. Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою: Монографія / Г.С. Фединяк. – К.: Атіка, 2008. – 344 с.